

Тетяна Трофименко

Рукописи Івана Дніпровського та історія Розстріляного відродження

1920-ті – 1930-ті роки в історії української літератури – це період, який ми зараз називаємо Розстріляним відродженням, або Червоним ренесансом, залежно від того, хочемо зробити наголос на трагедії митців, які були знищені сталінською репресивною машиною в добу Великого терору, чи на активному розквіті мистецтва в підрадянській Україні.

Метафора Розстріляного відродження походить від назви антології, яку було видано 1959 року в Бібліотеці паризької „Культури” за ініціативи польського публіциста й громадського діяча Єжи Гедройця – чільного представника повоєнної еміграції та промотора польсько-українських зв’язків. Саме на замовлення Гедройця інший політичний емігрант – українець Юрій Лавріненко, що пройшов радянські концтабори, – зібрав під однією обкладинкою написані у 1917–1933 роках поетичні, прозові та драматичні тексти українських авторів, відкривши їхні імена світові¹. Звідтоді й до сьогодні антологія лишається свого роду канонотворчим виданням, хоча

¹ Слід зазначити, що до антології „Розстріляне відродження” увійшли тексти не лише тих авторів, які були фізично знищені під час репресій, але й тих, що загинули в інший спосіб (наприклад, наклавши на себе руки, як Микола Хвильовий) або взагалі дожили до глибокої старості, ставши шанованими радянськими поетами (як Володимир Сосюра, Максим Рильський чи Микола Бажан), однак не мали свободи творчості. Ю. Лавріненко пояснював принцип укладання так: „До збірки добиралося тільки з того матеріалу, що був друкований (зрідка – тільки писаний) на Україні – головню в УРСР – за період 1917–1933 і що після 1933 року був заборонений і нищений наслідком нового курсу Москви на розгром і колоніальну провінціалізацію України” (див. Ю. Лавріненко, *Від упорядника [у:] Ю. Лавріненко, Розстріляне відродження. Антологія 1917–1933. Поезія–проза–драма–есеї*, Париж 1959, с. 9).

інтерес до персоналій, які ввійшли до її складу, є нерівномірним: тоді як імена Миколи Хвильового чи Леся Курбаса є переважно відомими широкому загалу, а постаті таких авторів, як Майк Йогансен чи Михайль Семенко, активно повертаються в літературний дискурс і масову культуру в Україні та поза її межами, багато митців Розстріляного відродження лишаються поза увагою реципієнтів – і читачів, і дослідників.

Ми не даремно згадуємо про повернення імен митців тієї доби саме в сучасну масову культуру, адже ці процеси відбуваються доволі інтенсивно протягом останніх десятиліть. Першочергове значення тут, поза сумнівом, належить серії „Розстріляне відродження” видавництва „Смолоскип”, у якій було перевидано антологію Ю. Лавріненка під цією назвою (2015), а також опубліковано великі коментовані видання Юліана Шпола (Михайла Ялового) (2007), Кліма Поліщука (2009), Аркадія Казки (2010), Володимира Свідзінського (2011), Олекси Слісаренка (2011), Гео Шкуруція (2013), Валер’яна Поліщука (2013), Миколи Зерова (2015), Сергія Пилипенка (2018), антології текстів київських неокласиків (2015) та української авангардної поезії (2018), двотомник вибраних праць Григорія Костюка (2015 та 2022). 2023 року було завершено видання 5-томного „Повного зібрання творів Миколи Хвильового”. Про велику популярність означеного періоду свідчить і те, що серії тематичних видань з’явилися й у інших видавництвах. Серед найпомітніших можна назвати серію видавництва „Темпора”, підготовану літературознавицею Яриною Цимбал (невтомна дослідниця й промоторка літератури й культури того періоду, саме вона запровадила альтернативний визначенням „Розстріляне відродження” та „Червоний ренесанс” варіант „наші 20-ті”, що швидко прижився у масовій свідомості). Це антології українських текстів 1920-х років: любовного роману („Беладона”, 2016), детективу („Постріл на сходах”, 2016), фантастики („Атом у запряжі”, 2017), жіночої прози („Моя кар’єра”, 2017) та інші. Подібні лінійки запустили також видавництва „Віхола”, „Vivat”, але особливо сприяли актуалізації наших 20-х „позакнижкові” проекти, наприклад попапгрейд поезії „Фокстроти” (2021), здійснений з ініціативи Мистецького арсеналу за участі музиканта Юрія Гуржи, поета Сергія Жадана та інших сучасних митців. Покладені на музику вірші Павла Тичини, Михайля Семенка чи Раїси Троянкер у супроводі анімації розраховані на широку аудиторію, як і реп-мюзикл від проєкту МУР „Ти[Романтика]”, що став однойменною виставою. Щоправда, мистецька якість другого музичного продукту викликала багато суперечок серед небайдужої аудиторії, як і два кінопроєкти, присвячені письменницькому Будинку „Слово” у Харкові, де на початку 1930-х оселилися українські митці, більшість із

яких невдовзі було репресовано. Та в будь-якому разі документальний фільм „Будинок «Слово»” (2017) та художній фільм „Будинок «Слово»: Нескінчений роман” (2021), зняті режисером Тарасом Томенком, привернули увагу до теми Розстріляного відродження.

Слід сказати також, що протягом останніх років і в Польщі почали з’являтися проекти, пов’язані з персоналіями Червоного ренесансу: наприклад, 2023 року було видано друком переклади романів письменників цього періоду Майка Йогансена „Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію” та 2024 – Валер’яна Підмогильного „Місто”. Навесні 2024 року в Польському театрі ім. Арнольда Шифмана у Варшаві відбулася прем’єра вистави української режисерки, світлої пам’яті Світлани Олешко „Харків, Харків” („Charków! Charków!”) – „мюзикл-фантазмагорія про (анти)політичний театр”, що розповідає про діяльність театру „Березіль” та його засновника Леся Курбаса. Текст до вистави написав Сергій Жадан, польською переклав Адам Поморський (Adam Pomorski).

Попри те, що всі згадані та багато інших проектів „підсвітили” для сучасного реципієнта добу Червоного ренесансу, поза фокусом суспільної уваги лишається багато постатей цієї доби. Таким є й митець, що брав активну участь у мистецькому житті 1920-х, мешкав у Будинку „Слово” і входив до кола спілкування таких чільних діячів літератури того часу, як Микола Хвильовий, Микола Куліш, Остап Вишня, Аркадій Любченко, Павло Тичина та інші. Ідеться про письменника, відомого як Іван Дніпровський (справжнє ім’я Іван Данилович Шевченко; 1895–1934) – поета, прозаїка, драматурга, якого сьогодні знають набагато менше за його сучасників і якому присвячено наше видання.

Актуальність публікації текстів Івана Дніпровського мемуарного характеру та дослідження його біографії зумовлена потребою повернення в літературний дискурс забутих імен, а також значущістю его-документів цього автора, адже в них міститься величезна кількість інформації, що суттєво розширює наші уявлення про атмосферу доби, дозволяє доповнити знання про події та персоналії „наших 20-х”. Відповідно **метою** нашого проекту є видання щоденника „Марія”, мемуарів „Літературні стрічі”, документальної повісті „Микола Хвильовий” та рукопису роману про Будинок „Слово” „ВЧК медсантруд з глибоким жалем повідомляє” Івана Дніпровського, коментування цих документів, а також систематизація фактів, відомих про цього письменника зі вказаних текстів та інших джерел. **Головним завданням**, яке ми ставимо перед собою, є уможливити роботу з указаними матеріалами для майбутніх дослідників періоду Розстріляного

відродження як у науковому сегменті, так і в царині масової культури та просвіти, а також підготувати належну базу для створення повної біографії Івана Дніпровського та текстологічного опрацювання його творів (у тому числі неопублікованих).

Дослідження життя і творчості Івана Дніпровського

Іван Дніпровський народився в селищі Каланчак на Херсонщині, почав свою літературну діяльність на фронтах Першої світової війни (працював у газеті „Армійський вісник”, де друкував перші поезії), а продовжив у Кам’янці-Подільському (закінчив філологічний факультет Кам’янецького інституту народної освіти, був директором Кам’янецької соціально-економічної профшколи, разом з Варфоломієм Кириленком і Захаром Кицюком очолював кам’янецьку філію Спілки пролетарських письменників „Гарт”). 1923 року Дніпровський переїхав до Харкова – натовді столиці Радянської України, – де й мешкав до кінця життя (спочатку в кімнаті комунальної квартири на вулиці Артема, 26/28, пізніше – у квартирі № 21 Будинку „Слово”). У Харкові він працює редактором чільного Державного видавництва України (ДВУ) і журналу „Червоний шлях”, стає одним із засновників літературних організацій ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури) й „Пролітфронт”, входить до Українського товариства кінорежисерів, літераторів та сценаристів (Кореліс), художньої ради театру Леся Курбаса „Березіль”. За життя Івана Дніпровського було опубліковано три збірки його поезій „Донбас” (1922), „Добридень, Ленін”, „Плуг” (1924); п’єси „Любов і дим” (1925), „Яблуневий полон” (1926, 1928), „Шахта «Марія»” (1931); оповідання та повісті „Заради неї” (1927), „Долина угрів” (1927), „Анатема”, „Андрій Хомут”, „Березень”, „Яхта «Софія»” (1930), „Балет у главковерха”, „Фаланга” (1931), „Ацельдама”, нарис про будівництво Дніпрельстану „Дніпро закований” (1932), твори в трьох томах (Харків–Полтава, 1931–1933)². П’єси Івана Дніпровського „Любов і дим” та „Яблуневий полон” ставили на сценах багатьох українських театрів, і саме вони принесли йому найбільшу

² Після смерті Івана Дніпровського його твори перевидавалися кілька разів: І. Дніпровський, *Яблуневий полон: вибране*, упор. В. Лесин, О. Романець, Київ 1964; І. Дніпровський, *Яблуневий полон*, вступ. ст. В. Лесина, О. Романця, Київ 1966; І. Дніпровський, *Яблуневий полон. Вибрані твори*, упоряд., підгот. текстів та передмова М. Наєнка, Київ 1985.

популярність, хоча рівень мистецького обдарування й не поставив цього автора в один ряд із найближчими друзями – Миколою Хвильовим чи Миколою Кулішем³.

Сьогодні твори Івана Дніпровського не вивчають у школах і вишах, а його п'єси давно не бачили світла рампи. Тим часом ця постать могла би стати унікальною для історії української літератури першої половини ХХ століття з огляду бодай на одну обставину: завдяки дружині, мовознавиці й перекладачці Марії Пилинській (1898–1976), було збережено весь архів письменника, що мав би становити особливий інтерес для дослідників. Складність вивчення цих матеріалів полягає в тому, що зберігаються вони в різних місцях: частково в Харківському літературному музеї (далі ХЛМ), Херсонському обласному краєзнавчому музеї та Центральному державному архіві літератури і мистецтва України (далі ЦДАМЛМУ). Така широка географія зумовлюється тим, що Марія Пилинська ще за життя частково розпорядилася спадком покійного чоловіка, передавши певну кількість архівних матеріалів на батьківщину письменника до Херсона, а також до Києва. Після смерті Пилинської завдяки її синові від другого шлюбу Олександру Бугаєвському решта архіву та речей Дніпровського потрапили до ХЛМ у Харкові.

Неопубліковані й маловивчені епістолярій і рукописи (зокрема спогади) Івана Дніпровського містять цікавий і важливий матеріал про літературне життя 1920-х – початку 1930-х років. Власне, нашою метою і є продовження справи публікації та наукового опрацювання текстів Івана Дніпровського мемуарного характеру, що відповідає актуальному в сучасному літературознавстві напрямку досліджень его-документів не лише як джерел біографічної інформації про того чи іншого автора, але й як дзеркала доби, в яку вони жили та творили.

На сьогодні праці, присвячені життю та творчості Івана Дніпровського, можна поділити на кілька умовних груп:

- публікація першоджерел із коментарями;
- суто біографічні студії, що торкаються письменника зосібна або в контексті розгляду життєпису інших персоналій;
- студії, у яких дослідники аналізують його тексти;
- вивчення епістолярію та незавершених або неопублікованих творів.

³ Із передмови Ю. Лавріненка до антології „Розстріляне відродження” дізнаємося, що Іван Дніпровський теж мав потрапити до цього видання саме як драматург, але цьому перешкодили обставини: „Не вдалося упорядникові дістати «Яблуневий полон» – драму Івана Дніпровського, що з успіхом ішла в театрі «Березіль» у Харкові” (Ю. Лавріненко, *op. cit.*, с. 10).